

บทความพิเศษ:

เนื่องในโอกาสครบ 150 ปีวันประสูติ
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก
พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ประภัสสรร์ ชูวิเชียร

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

หนังสือ: จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก
 ผู้แต่ง: พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
 ปีที่จัดพิมพ์: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการฉลองวันประสูติครบ 100 ปี
 วันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2506

ประภัสสร ชูวิเชียร*

Praphat Chuvichean

ผู้ใดที่เคยอ่านงานพระนิพนธ์เกี่ยวกับบันทึกการเสด็จเดินทางของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ก็น่าจะทราบดีว่า เจ้านายพระองค์นี้ทรงมีพระปฏิกิริยาในด้านงานช่างประวัติศาสตร์ พงศาวดารโบราณคดีรวมไปถึงเรื่องทางภูมิสถานบ้านเมือง และผู้คนมากน้อยเพียงไร ยังไม่นับที่ทรงมีความ romantic ส่วนพระองค์ที่ยามเมื่อได้ทรงทอดพระเนตรแลเห็นศิลปวัตถุหรือทิวทัศน์ที่น่าประทับใจก็จะทรงจดบันทึกไว้ จนชั้นทรงร่างเป็นลายเส้นขึ้นประกอบก็ยังมี

ก่อนอื่นก็ควรเข้าใจก่อนว่า คำว่า “จดหมาย” อันเป็นชื่อเรื่องในเอกสารชิ้นนี้ มิได้มีความหมายถึง “จดหมาย” ที่เรารู้จักกันในปัจจุบันที่แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Letter แต่ควรหมายถึงการ “จด” ข้อมูลต่างๆ เพื่อบันทึกไว้เป็น “หมายเหตุ” ความทรงจำเมื่อพบเห็นสิ่งที่ผ่านเข้ามาหรือได้พบเห็น ดังนั้น “จดหมาย” ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในที่นี้ ควรหมายถึง “บันทึกความทรงจำ” แต่ไม่ถึงขั้นเป็น Report ซึ่งเป็น

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เป็นบันทึกเพื่อรายงานอย่างเป็นทางการ เนื่องจากเนื้อหาที่บรรจุอยู่ใน “จดหมาย” ของพระองค์แม้จะเป็นเรื่องเครื่องเครียดั่งเช่นเรื่องพระวิจารณ์เกี่ยวกับอายุสมัยและรูปแบบที่เกิดจากการสร้างซ้อนทับหลายสมัยของโบราณสถานที่วัดศรีสวย เมืองสุโขทัย ซึ่งทรงพระอักษรติดกันยืดยาว โดยไม่มีขึ้นย่อหน้าใหม่เลยเป็นจำนวน 8 หน้า แต่สำนวนศัพท์แสงภาษา และประเด็นเรื่องราวกลับทำให้รู้สึกผ่อนคลายเหมือนอ่านบันทึกส่วนตัว ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการเรียบเรียงในหนังสือนี้ที่ไม่มีการแบ่งออกเป็นบทหรือตอนอย่างเป็นทางการ แต่ใช้การเขียนตามวันเวลาเรียงลำดับในการเดินทางซึ่งไม่มีระบบแน่นอน สุดแล้วแต่ความพอพระทัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

มูลเหตุที่จะให้เกิดจดหมายระยะทางไปพิษณุโลกนี้ คือเมื่อ พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์ที่จะให้หล่อถ่ายแบบพระพุทธรูปชินราชเมืองพิษณุโลกลงมาประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดเบญจมบพิตรที่ทรงสร้างขึ้นในเขตพระราชวังดุสิต คณะช่างที่ขึ้นไปปั้นหุ่นเกือบแล้วเสร็จในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2444 จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เดินทางขึ้นไปตรวจแบบปั้นหุ่นเตรียมพร้อมที่รัชกาลที่ 5 จะเสด็จฯ ไปเททองหล่อ ทั้งนี้พระภารกิจอีกอย่างคือการสำรวจเตรียมสถานที่สร้างพลับพลาที่ประทับรายทางจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปจนเมืองพิษณุโลก

ด้วยเหตุที่สมัยนั้นทางรถไฟสายเหนือยังไม่ได้สร้าง การคมนาคมทางน้ำจึงยังคงเป็นหลักอยู่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อทรงขึ้นไปยังมณฑลพิษณุโลกจึงยังทรงเดินทางตามเส้นทางที่มาตั้งแต่สมัยโบราณจึงทรงได้พบเห็นข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ตามสองฝั่งข้างทางไม่

ว่าจะเป็นภูมิศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงของทางน้ำและภูมิประเทศ รวมถึงหลักฐานทางโบราณวัตถุสถานหลายต่อหลายแห่ง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จออกจากพระนคร เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2444 (ขณะนั้นนับเป็น ร.ศ.120) ตามลำน้ำเจ้าพระยาขึ้นทางเหนือ ผ่านปากเกร็ด เข้าแควล็กที่บางไทร คือแม่น้ำน้อย แล้วตัดเข้าทางบางบาลมาออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ป่าโมก จากนั้นผ่านไปไชโย พรหมบุรี สิงห์บุรี อินทร์บุรี ชัยนาท ทรงแวะคูเมืองชัยนาท เก่าตรงปากแม่น้ำน้อยและวัดเขาธรรมามูล มโนรมย์ ทำน้ำอ้อย พยุหะคีรี โกรกพระ (ในจดหมายเรียก ไตรกพระ) ปากน้ำโพนครสวรรค์ จากนั้นแยกเข้าลำน้ำน่าน ผ่านบ้านพันลาน เกยไชย บ้านดงพิกุล บางมูลนาค ไทรโรง ไชน ตะพานหิน พิจิตร ทำฟ้อ สนามคลี ปากพิง แล้วจึงถึงเมืองพิษณุโลก ทรงตรวจงานปั้นหุ่นพระพุทธรชินราชจำลองและทรงสำรวจภูมิสถานบ้านเมืองพิษณุโลกราว 2-3 วัน แล้วเสด็จขึ้นตามแม่น้ำน่าน ผ่านแควน้อย พรหมพิราม พิชัย ตรอน อุตรดิตถ์ (เขียน อุตรดิฐ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นอำเภอ) ทรงสำรวจภูมิสถานแถบท่าอิฐ ท่าเสา พุ่งยั้ง ลับแล เมืองฝาง และพระแท่นศิลาอาสน์ แล้วทรงเดินทางบกตัดข้ามไปยังเมืองดัง คือตัวอำเภอศรีสังฆาลย์ริมฝั่งแม่น้ำยมตรงบ้านหาดเสี้ยว จากนั้นทรงสำรวจเมืองและโบราณสถานที่ศรีสังฆาลย์ (สมัยนั้นยังเรียกเมืองสวรรคโลก)โดยละเอียด

จากเมืองสวรรคโลก เสด็จทางน้ำลงมายังเมืองสุโขทัย (ใหม่) ผ่านศรีสำโรง (ขณะนั้นลดฐานะจากเมืองศรีสำโรงมาเป็นอำเภอสำโรง) ทับฝั่งถึงสุโขทัยที่ตรงบ้านธานี ริมแม่น้ำยม แล้วเสด็จไปตรวจเมืองสุโขทัยเก่าที่ห่างไปราว 12 กิโลเมตร (280 เส้น) โดยละเอียด

จดหมายหมดลงวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2444 ที่เมืองสุโขทัย
เท่านั้น เข้าใจว่าในขากลับคงจะเสด็จทางบกจากเมืองสุโขทัยไปลงแม่น้ำ
น่านที่เมืองพรหมพิรามแล้วเสด็จกลับทางเดียวกับขามา เพราะทรงบันทึก
ไว้ว่าจะให้ชนเอาเครื่องปูนปั้นที่ทรงได้จากวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย “หา
บมเดินข้ามป่าไปลงพรหมพิราม”

การจดบันทึกไม่ใช่เรื่องธรรมดาสามัญสำหรับชาวสยาม ทั้งเมื่อ
ราว 100 ปีมาแล้วและก่อนหน้านั้นขึ้นไป เพราะตัวอักษรเป็นสิ่งที่รู้จักอยู่ใน
ในแวดวงจำกัด คือเจ้านาย ขุนนางและนักบวช เมื่อจะมีการบันทึกอะไร
สักอย่าง นั่นคือเรื่องเกี่ยวกับราชการของพระเจ้าแผ่นดิน การศาสนา เรา
จึงพบเอกสารตัวเขียนสมัยโบราณที่มีเนื้อหาครอบคลุมอยู่เพียง “พระ
ราชพงศาวดาร” “หมายรับสั่ง” “ปฐมโหร” หรือ “พระธรรมคัมภีร์” และ “คำ
ปรารภณา” ในศิลาจารึกและแผ่นกระดาษใบลาน อันเป็นวัตถุทางกรอบ
ประเพณีเท่านั้น

“จดหมาย” ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์จึงถือ
เป็นเอกสารที่มีลักษณะใหม่มากในสังคมสมัยดังกล่าว เพราะว่ามีใช้การ
จดบันทึกเพื่องานกรณียกิจทางบ้านเมืองและศาสนาโดยตรง (แม้เหตุหลัก
คือการเสด็จเพื่อพระราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม) แต่จดหมายระยะ
ทางไปพิษณุโลกดูเหมือนจะถูกจัดขึ้นเพื่อตอบสนองของความคิดเชิงปัจเจก
ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งทรงเป็นปัญญาชน
หัวก้าวหน้ามากพระองค์หนึ่งในสยาม สังเกตได้จากข้อความในจดหมาย
นี้ทรงพยายามบันทึกเฉพาะสิ่งที่พระองค์ต้องพระทัย และทรงวิพากษ์สิ่ง
ที่พระองค์เห็นว่าท่วงที่ไม่ต้องพระทัย เป็นต้นว่าพระวิจารณ์เมื่อทรงเห็น
บานประตูสลักไม้ที่วัดพระแท่นศิลาอาสน์

“....บานประตูนี้ ได้ตั้งใจมาแต่กรุงเทพฯจะดู เพราะมีคนเคยบอกว่าสลักงามนัก แต่เมื่อได้ดูแล้วออกเสียใจ ที่มันไม่งามเหมือนคาดหมาย คือลายก็ไม่สู้ดี ฝีมือแกะก็ไปนเกินเหตุและหยาบ ไม่ใช่แกะในตัวแท้ ต่อบ้างความไปนนั้นหนาเต็มขีดหน้า...”

อย่างไรก็ตาม เราอาจเข้าใจได้โดยเร็วเกี่ยวกับเรื่องเช่นนี้ เนื่องจาก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเป็น “ช่าง” ที่อยู่ในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างโลกเก่าและโลกใหม่ของสยาม ความเป็น “ช่าง” ของพระองค์เริ่มเจือปนอยู่กับความเป็น “ศิลปิน” แบบตะวันตก ซึ่งทำให้วิธีการมองความงามของงานแบบประเพณีของพระองค์มีความคิดแบบปัจเจกอยู่ในที่ด้วย

สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างในเอกสารนี้ คือ ภาพลายเส้น ซึ่งผู้ที่คุ้นเคยกับเอกสารบันทึกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ก็คงเข้าใจเป็นความเดียวกัน เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ มักทรง sketch ภาพศิลปวัตถุ ลวดลายแผนที่ แผนที่ผังของเมืองหรือโบราณสถานเอาไว้เสมอเพื่อประกอบความเข้าใจ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าในสมัยนั้นวิทยาการการถ่ายภาพจะยังไม่มี แต่น่าจะเป็นด้วยพระอุปนิสัยที่มีรากฐานจากความเป็นช่าง จึงทรงเริ่มงานจากการวาด ร่าง และบันทึกข้อมูลงานช่างที่ทรงพบด้วยพระองค์เอง ไม่ต่างอะไรกับที่ศิลปิน ช่างหรือสถาปนิกในแบบแผนของทางตะวันตก (และทั่วโลกในปัจจุบัน) ที่มักจะ sketch ภาพที่ตนเองสนใจลงในบันทึกเพื่อซึมซับเข้าใจและเตือนความจำนำไปสู่การสร้างสรรค์ในงานของตนต่อไป

แต่สำหรับทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาพลายเส้นและแผนที่ในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

เหล่านี้ก็กลับมีคุณค่าในฐานะการบันทึกหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมโบราณที่ยังมีอยู่ในสมัยนั้นเพื่อยืนยันสภาพก่อนการชำรุดเสียหายหรือเปลี่ยนแปลงในระยะเวลาราว 100 ปีมาจนถึงปัจจุบัน เช่นภาพร่างฐานธรรมมาสน์ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก หรือแผนผังเมืองพิษณุโลกที่ทรงบันทึกไว้ในคราวนั้นที่ระบุแนวกำแพงและประตูเมืองที่ยังค่อนข้างสมบูรณ์อยู่และได้หมดสภาพไปโดยสิ้นเชิงแล้วในปัจจุบัน

ผู้ที่อ่านเฉพาะชื่อเรื่องเอกสารนี้คงเข้าใจว่าเนื้อเรื่องสำคัญส่วนใหญ่จะอยู่ที่เมืองพิษณุโลก หากเช่นนั้นควรอ่านต่อจากเนื้อหาส่วนที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้เสด็จจากเมืองพิษณุโลกขึ้นไปยังอุดรดิตถ์ ศรีสะเกษและสุโขทัย จะพบว่านั่นคือขุมคลังอันทรงคุณค่าของการศึกษาศิลปะและโบราณคดีสุโขทัย (หรือหัวเมืองเหนือที่เรียกกันในสมัยอยุธยา) เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงพบหลักฐานงานศิลปกรรมตามวัดวาอารามต่าง ๆ ทั้งที่ร้างแล้วและยังมีพระสงฆ์อยู่ และทรงได้ “จดหมายเหตุ” ถึงหลักฐานเหล่านั้นพร้อมมีพระวิจารณ์อย่างเข้มข้นจริงจิงในสายตาของพระองค์ผู้ทรงเป็นนายช่างที่ใฝ่หาความรู้ตลอดเวลา

บุคคลสำคัญซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพบที่เมืองศรีสะเกษคือ อาจารย์เทียร ผู้นี้เป็นบุคคลเดียวกับ “นายเทียน” ซึ่งเป็นมักคุเทศก์นำบรรยายให้ข้อมูลแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จประพาสโบราณวัตถุสถานในเมืองเหนือเมื่อปี พ.ศ.2450 แล้วจึงมีพระราชนิพนธ์ออกมาเป็น “เที่ยวเมืองพระร่วง” ซึ่งนักวิชาการหลายท่านยกย่องกันว่าเป็นตำราศึกษาโบราณคดีสุโขทัยเล่มแรกของสยาม ในขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระวิจารณ์ถึงอาจารย์เทียรว่า

“....มีคนผู้หนึ่งเรียกว่าอาจารย์เทียร เป็นนางงาน
 ซึ่ให้ชุดค้น อาจารย์เทียรคนนี้จะป็นอาจารย์อะไรไม่ทราบ
 ได้ควมว่าป็นคนบวชนานสึกมาได้สามปีป็นคนมีศรัทธา
 แลป็นคนเทียวมาก ชอบดูของเก่า ๆ แลหาของเก่า ๆ ที่จมดิน
 จมทราย มีถ้วยโถโอชามแลเงินตราป็นต้น ขายเลี้ยงชีวิต....”

“แลรูปทั้ง 4 ชื่อั้นจะหมายควมว่าป็นใคร พระยา
 จางวางก็ไมรู้ เมื่อคิดดูเห็นชื่อเจ้าลของลำนั้น ตรงกับที่
 อาจารย์เทียรว่าป็นลูกเจ้าเมืองกรุงจีน ซึ่งป็นมเหสีพระร่วง
 แต่ทำไมไม่มีรูปพระร่วงซึ่งควรมีไปมีแต่มีเสี แต่ป็นแน่
 ธรรมดาควมเล่านี้ทานย่อมจะเลอะเทอะผิดควมจริงมาก
 จะต้องเชื่อพระยาจางวางมากกว่าอาจารย์เทียร เพราะป็น
 คนแก่อายุ 75 ปี ได้เห็นรูปแลหนังสือด้วยตา อาจารย์เทียร
 มีอายุแค่ 43 ปี นิทานที่วาก็ป็นแต่ฟังมาจากคนแก่เล่า”

นอกจากข้อความเหล่านี้ ยังมีบันทึกอีกหลายตอนซึ่งสมเด็จพระ
 ทรงสงสัยว่า ข้อมูลและชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่อาจารย์เทียรกล่าวนั้นยังเป็นที
 น่าเคลือบแคลงอยู่ เช่นเดียวกับที่สมเด็จพระบรมฯ ทรงมีความเห็นต่างไป
 จากนายเทียนหลายต่อหลายครั้งปรากฏอยู่ในหนังสือเทียวเมืองพระร่วง
 นั้นเอง จึงอาจกล่าวได้ว่า “จดหมายเหตุทางไปพิษณุโลก” นั้นคือฉบับ
 ภาคต้นของ “เทียวเมืองพระร่วง” นั้นเอง

ข้อที่น่าสังเกตคือการเรียกชื่อโบราณสถานหลายแห่งต่างไปจาก
 ปัจจุบัน แม้ว่าชื่อโบราณสถานที่ทิ้งร้างแล้วหลายแห่งจะถูกเรียกชื่อใหม่
 ตามปากชาวบ้าน แต่หากเป็นโบราณสถานสำคัญ ๆ ขนาดใหญ่โตก็มักไม่มี

ชื่อเรียกที่จะคลาดเคลื่อนไปได้มากนักซึ่งเมื่อตรวจสอบกับชื่อที่ปรากฏ
ใน “เที่ยวเมืองพระร่วง” ซึ่งแต่งขึ้นหลังลงมาเพียง 5 ปีนั้นกลับคล้ายกับ
ปัจจุบันมากกว่า เช่น วัดร้างที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของวัดมหาธาตุเมือง
สุโขทัย ปัจจุบันเรียกตามในเที่ยวเมืองพระร่วงว่า วัดชนะสงคราม แต่สมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบันทึกไว้ใน จดหมายระยะทาง
ไปพิษณุโลกว่า วัดราชบูรณะ อันเป็นที่น่าสงสัยมากกว่า เหตุใดเจ้านาย
สองพระองค์นี้จึงทรงรับรู้ชื่อโบราณสถานต่างกันไปคนละชื่อในระยะเวลา
เพียง 5 ปีเท่านั้น อย่างไรก็ตามระยะเวลาการบันทึกของ “จดหมาย
ระยะทางไปพิษณุโลก” นั้นเกิดขึ้นก่อน อีกทั้งสมเด็จพระ
ยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเป็นผู้ที่รอบคอบในการบันทึกและสืบความเป็นมา
จึงน่าจะเชื่อว่าชื่อโบราณสถานที่ปรากฏใน “จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก”
นี้ น่าจะมีความถูกต้องแม่นยำมากกว่าที่ใช้เรียกกันอยู่ในปัจจุบันซึ่งอิงกับ
เที่ยวเมืองพระร่วง เป็นหลัก

อย่างไรก็ดี จากสภาพของบ้านเมืองและโบราณสถานในขณะ
นั้นซึ่งยังไม่ได้มีการดำเนินงานทางโบราณคดี ทำให้สมเด็จพระ
ยากล่าวถึงข้อมูลที่ถูกต้องแม่นยำได้ไปทั้งหมด ผู้อ่านจดหมายระยะทางไป
พิษณุโลกจึงได้พบข้อความบางตอนที่ขัดแย้งกับข้อเท็จจริงที่ทราบกัน
ในปัจจุบัน เช่น เมื่อทรงบรรยายถึงวัดช้างล้อม ศรีสัตนาถลányว่า

“...ได้ดูแต่พระเจดีย์ เปนพระเจดีย์ใหญ่สูงประมาณ
20 วา ฐานล่างมีช้างล้อมบันครั้งตัวฝังกับฐาน ฐานชั้นสองมี
รูปพระนั่งบัณหลังติดฐาน....”

ปัจจุบัน หลักฐานของเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ศรีสัตนาถลányนี้พบ

ว่าช่างที่ล้อมฐานเป็นช่างปูนปั้นเต็มตัว แสดงว่า ณ ขณะที่ทรงสำรวจนั้น สภาพของโบราณสถานหลายแห่งยังไม่ชัดเจนพอที่จะศึกษารูปแบบที่แท้จริงด้วย

ขณะที่ข้อมูลทางโบราณวัตถุสถานมีอยู่มากมาย แต่สมเด็จฯ ก็มิได้ทรงละเอียดในเรื่องของผู้คนและประเพณีวิถีชีวิต ทรงจดไว้เสมอเมื่อผ่านไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ ว่าผู้คนแถบนั้นมีกริยาท่าทางเครื่องนุ่งห่มอย่างไร หากมีโอกาสก็จะทรงขอให้ราษฎรในแถบนั้น ๆ ประกอบทำกิจกรรมอาชีพต่าง ๆ ให้ทอดพระเนตร เช่นให้ชาวบ้านที่วัดพระฝางตีฝั้งถวายให้ทอดพระเนตร เป็นต้น

อีกหนึ่งเรื่องที่ต้องพระอัครมลัยของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ คือเรื่องดนตรี ในจดหมายเล่มนี้ ทรงบันทึกถึงดนตรีที่เล่นกันในถิ่นฐานบ้านช่องต่าง ๆ ของหัวเมืองเหนือ เป็นต้นว่า “มังคละ” หรือปี่พาทย์แบบหนึ่งของทางพิษณุโลกและสุโขทัยที่ใช้กลอง ฆ้องและปี่ ทรงมีพระวิจารณ์ว่าตรงกับ เบญจดุริยางค์ หรือ ปัญจดุริย ของอินเดีย ทว่าเมื่อทรงฟังแล้วก็ “...หนวกหูเต็มที เลยให้อัฐไถ่มันไปบ้าน....” นอกจากนี้ยังมี “เพลงอ้ายเป่” ที่นายอำเภอสวรรคโลกจัดมาถวายทอดพระเนตร ซึ่งทรงพระวิจารณ์ว่า “...ที่คนซึ่งมาเล่นหาผู้จะเป้นไม่ ร้องติดกุกกัก แลคำแก้มักกินกัน ถูกฮาคำที่เซอะพักเดียวเล็ก...” ทั้งนี้เองก็ต้องดูจากมุมมองของสมเด็จฯ ซึ่งทรงหัดดนตรีอย่างราชสำนักสยามมาเป็นพื้นฐาน ดนตรีปี่พาทย์ของราษฎรเองนั้นคงผิดแปร่งจากระเบียบแบบแผนที่ทรงคุ้นเคยจึงทรงวิพากษ์ไปดังนั้น

เนื้อหาสาระของจดหมายระยะทางไปพิษณุโลกยังมีคุณค่าอีกมาก ซึ่งไม่อาจนำมาอภิปรายในที่นี้ได้หมด สรุปความได้ว่าเอกสารเล่มนี้เป็นหนังสือที่ดีเล่มหนึ่งทั้งในทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ข้อคิดเห็นเชิงช่าง

ภูมิสถานบ้านเมืองผู้คนและดนตรี และเมื่อผ่านเวลามาเกิน 100 ปีแล้ว เอกสารเรื่อง จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกก็กลายเป็นประวัติศาสตร์ในตนเองซึ่งมีคุณค่าในฐานะบันทึกข้อมูลของบ้านเมืองในหัวเมืองเหนือ นับตั้งแต่ต้นครุสวรรณ พิจิตร พิษณุโลก อุตรดิตถ์และสุโขทัย รวมไปถึงเป็นต้นเค้าของการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีและศิลปะสุโขทัยในระยะแรก ๆ ด้วย

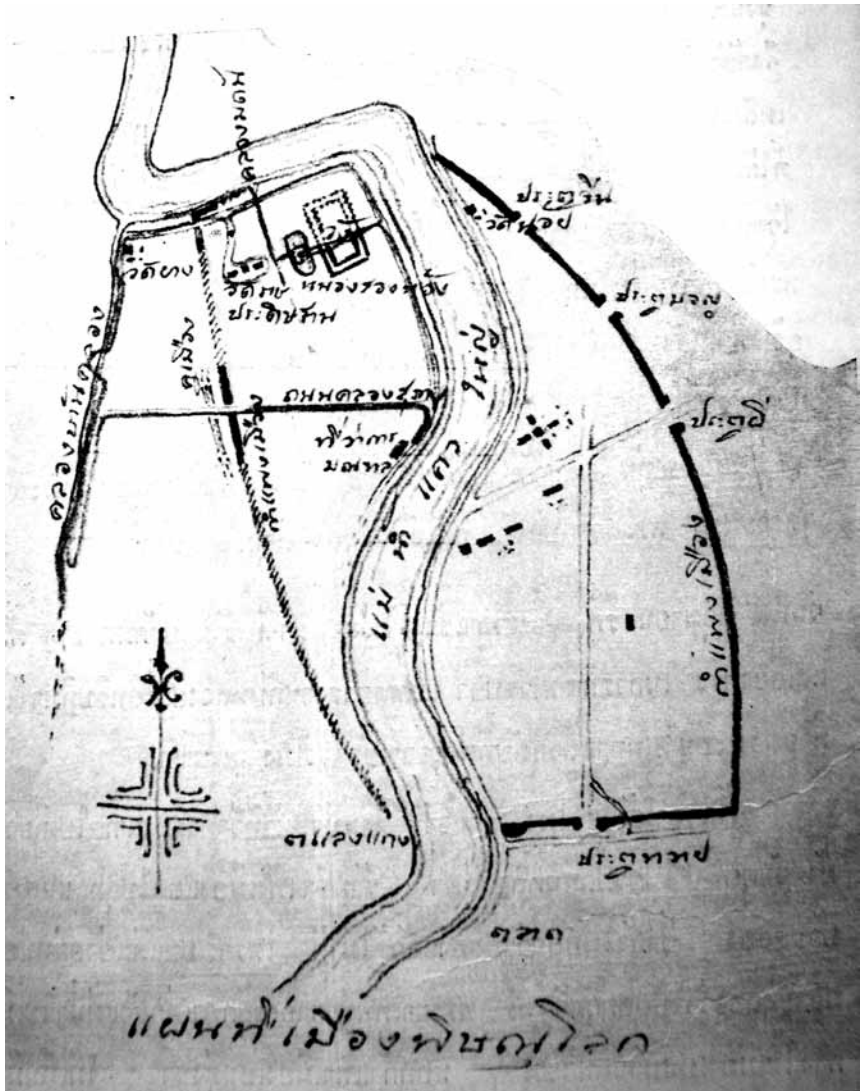
นักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ หรือผู้ที่นิยมชมชอบด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี รวมทั้งผู้ที่ทำงานด้านศิลปะ แม้จนบุคคลทั่วไป ที่ต้องการทำความเข้าใจความคิดของชนชั้นหัวก้าวหน้าในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 อันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญทางด้านสังคมและวัฒนธรรมสยามจึงควรได้อ่านหนังสือนี้กันโดยทั่วไป แต่ก็มีข้อจำกัดเพียงว่า “จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก” นี้เคยตีพิมพ์เพียงแค่ครั้งเดียวใน พ.ศ. 2506 หรือเมื่อ 50 ปีมาแล้ว จึงเป็นหนังสือที่หาอ่านได้ยากหากเล่มหนึ่งในปัจจุบัน

***หมายเหตุ:** สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดสาขา วังท่าพระ เปิดให้สามารถดาวน์โหลดเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ในรูปแบบ Portable Document Format (PDF) โดยใช้โปรแกรม Adobe ได้ที่

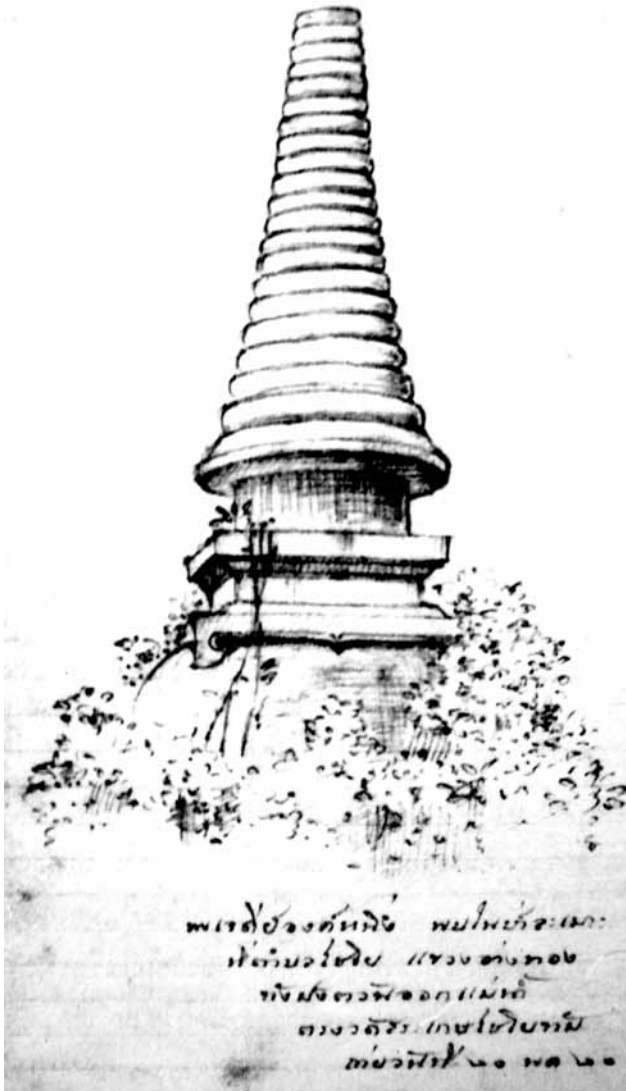
<http://www.thapra.lib.su.ac.th/dbcollection/rarebook/resultrarebook.asp?choice=t&keyword=%A8%B4%CB%C1%D2%C2%C3%D0%C2%D0%B7%D2%A7%E4%BB%BE%D4%C9%B3%D8%E2%C5%A1&Submit=Search>

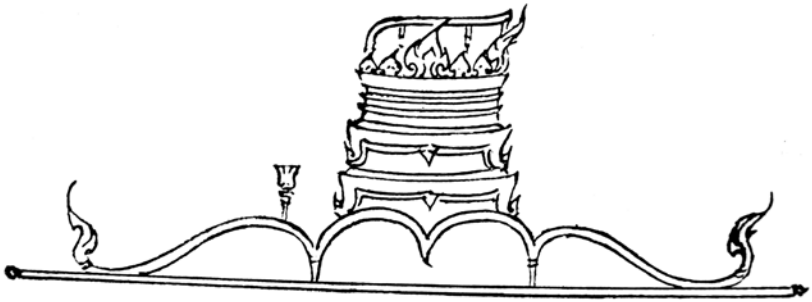
หน้าปกหนังสือเรื่อง จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก
พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2506

แผนผังเมืองพิษณุโลก ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ในจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก

ภาพ sketch เจดีย์ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ทรงพบในแขวงเมืองอ่างทอง ระหว่างทางเสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก

ยานมาศแห่งพระ วัดใหญ่ท่าเสาเมืองอุตรดิตถ์
ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์